

självbespeglade. Eftersom dessa funktion av konsten har att göra just med dess ställning i den kapitalistiska marknadsstrukturen, och ett upphävande av denna passiva och likgiltiga roll skulle förutsätta en kritik mot kapitalismen som politisk ekonomi är det givet att det skulle varit en uppgift som blivit Kulturrådet övermäktig.

Kjerstin Norén
23/2 1973

Peer E. Sørensen

Uddrag af arbejdspapir om litteratursociologi

Om kunstværket i cirkulationen

1. Indledende:

I dette afsnit vil jeg prøve på at oparbejde en række specifikke bestemmelser af kunstens funktionssammenhæng i det borgerlige samfund.

Hele fremstillingsformen og fremgangsmåden er bestemt gennem de vanskeligheder, der er forbundet med emnets karakter.

En litteratursociologisk refleksion, der ønsker at bestemme den borgerlige litteraturs konstitution må nødvendigvis begynde udenfor det litterære felt, dvs i samfundstotaliteten.

Den borgerlige litteraturforståelse, der "forklarer" litteratur med litteratur (el. bevidsthed med bevidsthed) er tautologisk. Da analysen her endvidere ikke er en analyse af et specifikt litteratursociologisk felt, men et forsøg på at oparbejde de almene bestemmelser for den borgerlige litteraturs funktionsform, er det vigtigt at holde sig in mente, at fremstillingens abstraktionsniveau hænger sammen med denne intention. Dets område er endvidere så komplekst, at det afstikker et bredt felt af historiefilosofiske og videnskabsteoretiske problemer. Det integrerer endvidere sociologiske, økonomiske, statsvidenskabelige, historiske, ideologiske og bevidsthedsmæssige aspekter, hvis dets problematik overhovedet skal kunne stilles relevant.

En anden umiddelbar vanskelighed ligger i det forhold, at jeg betragter begrebet "litteratur" som en epokalypisk kategori. Det medfører, at de litteratursociologiske bestemmelser, der fremføres i det følgende er bundet til det kapitalistiske samfunds historie. De bestemmelser, der udvikles kan altså ikke overføres til de formalt set samme konstellationer uanset historisk situation. Ligesom klassebegrebet i kritikken af den politiske økonomi i strikte forstand er bundet til kapitalrelationen og ikke kan forstås universalhistorisk, således er f.eks. begrebet om den litterære institution eller begrebet om relativ autonomi begreber, der udtrykker specifikke karakteristika ved elementer i det borgerlige samfunds konstitution af litteraturen.

Jeg forstår overhovedet de kategorier, der fremføres i det følgende som historiske kategorier, dvs som kategorier, der ganske udelukker antropologiske eller essentialistiske tendenser.

Endvidere er generaliseringsniveauet et sådan, at de fremførte eksempler kun nævnes p.g.a. deres *eksemplariske* karakter. Eksempelmaterialet er udvalgt med henblik på dets repræsentativitet, ikke fordi dets specifikke nuancer eller særlige art skal fremhæves. Det betyder, at argumentationen i det følgende fremsætter og angiver tendenser og udviklingslinjer. Ved tendens forstår jeg at bestemte forhold bliver dominerende, dvs udvikler sig til at blive de alment samfundsmæssige træk ved en udvikling. At jeg derfor nedenfor argumenterer for kunsten i varekategorier betyder ikke, at jeg antager, at kunst som vare er et fænomen, der eksklusivt er bundet til det kapitalistiske samfund. Det betyder derimod, at først i og med den kapitalistiske produktionsmåde antager kunsten som norm vareform.

2. Historisk:

I sidste halvdel af 1700-tallet forskydes betydning i en række begreber, som er knyttet til vort emne i bredeste forstand: "kultur" og "kunst" får et indhold, som kun kan forstås idet det sammenholdes med det borgerlige samfunds udvikling i 1700-tallet.

Hvor kunst i tidligere kulturer betegnede en evne, en kunnen eller en færdighed, så knyttes begrebet nu sammen med en betydning som ganske udslætter den håndværksmæssige accent i ordet: vi får et begrebsligt indhold, som peger mod "fantasien", evnen til at forestille sig fiktiviteter. Hermed markeres semantisk, hvad der realt finder sted, nemlig at kunsten mister sin forbindelse med håndværket, en forbindelse som ikke blot var en ydre relation, men en indre formidlethed. I og med udviklingen af det borgerlige samfund bliver relationen mellem håndværk og kunst sat som et ydre forhold, kunsten emanciperer sig fra håndværket. Og vender den tilbage til det, da er det naturligvis i form af *kunst-håndværk*.

På samme vis mister begrebet "kultur" sin oprindelige konkrete og agrikulturelle betydning. Ligesom kunsten faktisk emanciperes i det borgerlige samfunds historie, således forvandles kulturen til et løsevet emne, et noget i-og-for-sig-selv, et emne som er til for sin egen skyld. Hermed markeres i disse to begrebers betydningsfelt den faktiske historie: kunsten og kulturen rykkes løs fra den samfundsmæssige reproduktionsproces.

Kunsten etableres som en sfære for sig.¹⁾

Denne forandring har sin forklaring i et historisk forhold: det kapitalistiske samfunds udvikling og fremvækst fra 1700-tallet og fremad. Med vareproduktionen udvikler der sig nødvendigvis et samfund, hvis organisation er baseret på privatproduktion, og hvor det samfundsmæssige i privatarbejdet først viser sig a posteriori. Privatproduktion betyder produktion for et marked, som hermed institueres som en afgørende sfære i samfundet: cirkulationssfæren. Produktionen i det borgerlige samfund er baseret på arbejdets dobbeltkarakter og dermed på værdilovens gennemslag. Den borgerlige kapitalproduktions form er *varen*, dens formidlingsinstans er markedet/cirkulationen.

Med et samfund hvis organisation er privatproduktion baseret på produktion for et marked, antager kulturelle produkter også nødvendigvis vareform: de fremstilles for og formidles via markedet.

Ikke fordi den enkelte forfatter vil det, men fordi vareformen bliver den nødvendige kommunikationsform for "litteratur" i og med at der produceres i et varesamfund.

Den litterære produktivets vareform og dermed dens distributionsform er bestemt ekstralitterært. Det er den i merværdiproduktionsssfæren satte distributionsform, der bestemmer *også* ikke merværdiproducerede produkters form og cirkulation.

Dette forhold kan antydes historisk: Med varesamfundet opløses kunstens binding til de ikkeborgerlige samfunds *repræsentativitet*. Det betyder, at kunstens daværende placering i sammenhæng med disse samfunds reproduktionsformer opløses, i takt med at den borgerlige produktionsform og cirkulationsform breder sig horisontalt og dermed gradvist opløser de præborgerlige samfunds vertikale magthierarki.

Mens kunstværket tidligere blev produceret for lejligheden, til brug, og derfor var knyttet til bestemte behov og derfor gerne anvendtes af bestemte personer, mæcener, knyttet til deres repræsentativitetsforhold, ja, så bliver mæcenen med det borgerlige samfund forvandlet til en forlægger (der findes naturligvis overgangsformer og blandformer, men dette er tendensen). Hermed bliver bogen til den form, hvorunder det litterære produkt distribueres. Bogen bliver en vare, som systematisk distribueres for et marked.

Det er vigtigt at se, at med det borgerlige samfunds fremkomst (og det begynder med en ekspansion netop i cirkulationssfæren) forandres "kunstens"/"litteraturens" cirkulationsform. Men kunstens produktionsform bibeholdes blot med den accentforskydning, at den kunstneriske produktion yderligere privatiseres. Forlagsbranchens organisation af mar-

kedet — en organisation der langsomt vinder frem — er en tidligkapitalistisk organisationsform, der i den kapitalistiske produktion hurtigt overvindes af fabriksproduktionen. Herved placeres forfatteren samfundsmæssigt i et ingenmandsland: han er hverken lønarbejder eller kapitalist, han tilhører mellemlagene.

Med det borgerlige samfunds udvikling følger en almindelig sækularisering af samfundet. Parallelt hermed bliver bogen i og med den samfundsmæssige udvikling *sækulariseret*. Derfor kan den kritiseres og diskuteres, hvad der f.eks. ville være utænkeligt med Kingo's *Hosianna*. Et højtideligt salvesdigt diskuterer man ikke med. Det repræsenterer jo ikke blot den enevældige monark, men det enevældige system og dermed den kosmiske orden. Den kosmiske orden kan ikke gøres til genstand for anmeldelser eller vurderinger. Det kan bogen som vare, og det bliver også dens skæbne i det borgerlige samfund: bogen bliver et medium for den borgerlige diskussion, et emne for vurdering og kritik. Historisk forholder det sig sådan, at sammen med litteraturen i dens borgerlige form opstår litteraturkritikken, sammen med kunsten kunstkritikken. Det betyder, at den kunstneriske produktivitets ophavsmænd/-damer og denne produktivitets konsumenter samt disses stedfortrædende og vejledende kritikere forbindes til en institution: *institutionen kunst*.

At litteraturen antager vareform får en række afgørende konsekvenser, der skal skitseres i det følgende:

Når der fremover tales om litteraturen som bestående af *værker*, så er der tale om *en epokalypisk kategori*. Litteratur i værkform lader sig selvfølgelig ikke bestemme udenfor det borgerlige samfunds særlige udviklingshistorie, og den lader sig følgelig ikke generalisere til en idealtypus.

Med vareformen — som pålægges kunstværket — bliver dette principielt alment tilgængeligt, nemlig via markedsinstitutionen. Et kunstværk bestilles fra nu af kun sjældent af institutioner eller enkeltpersoner, det produceres tendentielt for *alle*, for et uafsluttet publikum. Og kunstens konsument behandler naturligvis de producerede værker efter deres nye bestemmelse: billedet af den afdøde destrueres (el. begravnes) nu ikke længere sammen med den afdøde, det hænges op på væggen, det har fået en værdi i-sig-selv.

Det er endvidere vigtigt at være opmærksom på, at i og med at det litterære værk antager vareform så "befries" det fra sin tidligere brugsfunktion, og det løsrives fra den samfundsmæssige reproduktion.

Det kan man bl.a. se i den forskydning af betydningen i begrebet lejlighedsdigtning, der finder sted i 1700-tallet: den barokale lejlighedsdigtning er en digtning der skal bruges til en bestemt lejlighed. Det er denne digtnings funktion at illuminere denne lejlighed, og gennem sin sproglige repræsentativitet at give denne lejlighed betydning og fylde. Med Goethe's begreb om lejlighedsdigtning møder vi en ganske anden accent. For Goethe er lejlighedsdigtning en digtning til digterens *egen* lejlighed. Mens barokkens lejlighedsdigtning accompagnerer fødsel, bryllup, død osv accompagnerer Goethe sig selv. Derfor er hans digte udtryk for et "indre" liv, som man naturligvis leder ganske forgæves efter i barokkens lejlighedsdigtning, der formulerer almene (oftest: officielle) ikke-udtryksbehovsbestemte forestillinger.²⁾ Samtidig med digtningens løsrivelse fra den reproduktion, som den tidligere har været bundet til, så muliggøres en "frigørelse" af "meningen". Det litterære (el. kunstneriske) værks indholdsmæssige substans underlægges ikke længere offentlige faktorer, men frilægges for et "indre", et personligt udtryksbehov.

Altså: sammen med kunstværkets antagelse af sin værkform (dvs vareform), hvorved det principielt frilægges for alle via institutionen markedet, så personliggøres eller inderliggøres dets indholdsmæssige side. Det privatiseres.

Altså: med varesamfundet og med vareformen bliver et begreb om et (kunst-/litteratur-) værk til i moderne forstand.

Et kunstværk er nu et noget, der ikke er defineret gennem dets forhold til produktions- og reproduktionsprocesserne samfundsmæssigt set, men et noget som frem-træder i-sig-selv og for-sig-selv.

Hvad der fra nu af skal forstås ved et kunstværk afgøres igennem og af institutionen kunst.

Vareformen frigør således værket, gør det synligt og principielt tilgængeligt for alle. Reelt bliver kunsten dog udtryk for en bestemt klasses erfaringer, et medium for denne klasses selvtematiseringer. Og det kan naturligvis kun komme bag på den borgerlige ideologis apologeter: *alle* betyder naturligvis ikke *alle*, men må forstås som et idealiseret udtryk for borgerklassen.

3. Autonomi og litteraritet som fetichkategorier:

Fastholdes bestemmelsen af vareformen som fundamentet for den borgerlige kunsts værk-begreb bliver en række fænomener i denne kunsts

væreform og i den borgerlige litteraturkritik synlige og historisk rekonstruktive:

Vareformen borger for det litterære værks autonome fremtræden, thi vareformen lader litteraturen træde ind på markedet som et noget i-og-for-sig-selv.

Ud af denne fænomenale illusion vokser *autonomiteorien*, sådan som den især er blevet formuleret af nykritikken.

Denne teori bygger på en kategorial fejltagelse, idet den forveksler en fremtrædelsesform i det borgerlige samfunds kunstproduktion med en universalhistorisk bestemmelse, hvorved den tager et historisk formidlet forhold for et ontologisk dictum. Denne teoris mulighedsbetingelse er naturligvis, at netop autonomt fremtræder værket på markedet i det borgerlige samfund, fordi det er løsrevet fra de samfundsmæssige reproduktionssammenhænge.

Parallelt med autonomiteorien findes der en begrebsligt mere subtil forestilling om *litteraritet*, sådan som den især er blevet udarbejdet af den russiske formalisme og dennes efterkommere.

I formalismen formuleres en ontologisk kunstforestilling, der bygger på en teoretisk konception af det litterære værks *differentia specifica* som bestemt af dets litteraritet, dvs dets udsagns vendens tilbage til det selv, kunstværkets selvrefleksive karakter. Denne teori bygger på samme kategoriale fejltagelse som autonomiteorien. Litteraritetskategorien formulerer samme naturaliseringsintention som nykritikken gør sig skyldig i, hvorved en empiristisk iagttagelse generaliseres til et uhistorisk naturforhold.

Hvad der endvidere parret med de borgerlige cirkulationssfæreideer kan vokse ud af vareformens betingelsessammenhæng af idealistiske forestillingsmodeller netop i kraft af det borgerlige samfunds markedsinstitut er naturligvis ikke småting. De principielt vigtige forhold skal her gøres til genstand for en indledende beskrivelse – og forklaring.

Er vareformen sat, sætter den litterariteten. Denne litteraritet kan summarisk signaleres gennem flg. citat fra Jan Mukarovský: "ethvert ord, så snart det befinder sig indenfor digtningens område, virker som "billedligt" udtryk, hvad enten det er benyttet i overført eller bogstavelig betydning" (in *Tjekkisk Strukturalisme*, s. 120). Ifølge formalisterne konstitueres således litterariteten, dvs det litterære værks "differentia specifica" (Roman Jacobsen, *Linguistics and poetics*) ved at værket løsriveres fra "praktiske funktioner" (Jan Mukarovský) – altså netop hvad jeg ovenfor har rekonstrueret som det borgerlige kunstværks eksistenskon-

og!
 Jan Mukarovský
 og det er
 nok nok nok
 men
 Jan Mukarovský
 og det er nok nok nok

stitution. Litterariteten ("ytringsaktens tilbagevenden til sig selv" (Jan Mukarovský, op. cit. s. 117)) er således en faktisk bestemmelse af den litteraturform, som betinges af vareformen, idet det litterære værk netop med vareformen bliver til et noget, der "holder sig selv frem" som værende interessant i-sig-selv – som værk slet og ret.

Det er f.eks. Roman Jacobsens og Jan Mukarovský's bestemte forestilling, at litterariteten er en ontologisk bestemmelse af kunsten. Herved sletter de al forskel ud mellem ikke-borgerlige og borgerlige kunstformer, idet det kun vanskeligt bliver muligt at skelne mellem f.eks. Homers og H. C. Andersens produkter hvad angår deres fundamentale bestemthed.

Men: litterariteten er ikke et ontologem, den er et kendetegn ved det borgerlige samfunds kunst. Idet det er i dette samfund, at en kunst vokser frem, hvis særkendetegn det er, at den er løsrevet fra alle praktiske funktioner, hvorfor den i selvforståelsen ser sig selv som autonom, dvs hinsides samfundsmæssige specifikationer. Hvad Roman Jacobsen og Jan Mukarovský gør opmærksom på, det er således et empirisk kendetegn, altså et faktum ved det borgerlige samfunds kunstform, sådan som denne umiddelbart fremtræder. I formalismens og i nykritikkens forskning redupliceres denne egenskab ved formen tautologisk – den forklares og rekonstrueres ikke.

Samtidig er det naturligvis vigtigt at fastholde, at nykritikken og formalismen (med flere) har ret i, at den poetiske funktion (litterariteten/værkets autonomi) faktisk er determinerende for vores begreb om et litterært værk (og dermed også retrospektivt ved projektion bliver det for alle tidligere samfunds kunstneriske produktivitet). Det skyldes, at netop dette træk er et produkt af vareformen og dermed uadskilleligt knyttet til *værkbegrebet*, som er vareformens fremtrædelsesform i den specifikke produktionssituation for kunstneriske aktiviteter, som etableres i det borgerlige samfund. At ligedannede procedurer kan iagttagelse i tidligere kunstværker forandrer ikke sagen, thi den har en ganske anden funktion end i det borgerlige kunstværk. Mens "litterariseringen" i f.eks. Kingo's *Hosianna* ikke tjener kunstværket men anledningen, så tjener f.eks. modernismens "barokke" litterarisering værket og ikke noget som helst andet: den er dets varemærke. Gennem litterariseringen bliver værket tydeligt som værk. Samtidig sløres dets socialt betingede tekstlighed. Litterariteten vokser ud af cirkulationen. Den er en cirkulationssfærekategori. Litterariteten er en fetichkategori.

Mens vareformen på den ene side åbner for og er forudsætningen for værket udbredelse til *offentligheden* – og i den forstand har en ekspansiv

karakter – så må man på den anden side fastholde værkbegrebets på vareformen hvilende grænser.

Vareformen frigør nok bogen for offentligheden, for det kritiske borgerlige publikum, men for så vidt vi her indsnævrer os til kunst, betyder det, at værket løsrives fra brugsmæssige sammenhænge, der griber ud over den private, dvs. partikulariserede konsumtion.

Derfor får værkets brugsværdi ikke nogen samfundsmæssig status: det taler overhovedet ikke ind i konkrete situationer, det taler omvendt hen over dem, det taler *til alle* og det taler *om alt*.

Det betyder, at litterariteten på den ene side muliggør en voldsom udvikling i kunstens tematiseringer. På den anden side medfører det, at denne ekspansion kun tilfældigt og i privatiseret form kan forbinde sig med de samfundsmæssige produktions- og reproduktionsformer.

Den kunstner, der ønsker at forholde sig aktivt i klassekampen må derfor overskride litteraritetens tryllecirkel. Og herved viser de kunstneriske genrer (dvs. vareformens forskellige konkrete fremtrædelsesformer) sig som grænser. I stedet for roman/novelle osv. har man da også anvendt pamflettistiske genrer, dvs. genrer der er defineret ved deres aktuelle aktionsberedskab (visen, flyveskriftet, plakaten o.l.). Jeg behøver her blot at minde om P. A. Heibergs produktion til fordel for borgerskabets daværende progressive, antienevældige politiske ekspansion. Nexø's *Pelle Erobreren* er et særdeles intrikat eksempel på et krydsningssted mellem borgerlige litteraritetens strategier (genren: variant af dannelsesromanen) og proletariske, klassekamps erfaringer.

4. Det borgerlige kunstværks substansbestemmelser:

Gennem vareformens frilæggelse af værket fra den samfundsmæssige produktion og reproduktion åbnes kunstværket tematisk.

Denne frilæggelse indtræder samtidig med det borgerlige familjelivs, *intimsfærens*, tvetydige tilblivelse.³⁾

Gennem omlægningen af samfundets produktionsforhold til vareproduktion, hvorved *kapitalen* bliver den samfundsmæssige, den civilisatoriske kraft i det borgerlige samfund, placeres den borgerlige familie (og ikke den proletariske) i entydig relation til cirkulations- og distributionssfæren. Herigennem bestemmes dens frihed fra samfundsmæssigt arbejde. I samme grad som familien ser sig selv som autonom i forhold til markedet, i samme grad forstår den sig selv som sfæren for *fri* og *ren menneskelighed*, som den illuminerede humanitets sted..

Cirkulationssfærens idédannelse folder sig ud i familjens skød. Derfor folder den sig også ud i litteraturen.

Litteraturens vareform og intimsfærens (i selvforståelsen) autonomi som stedet for psykologisk emancipation og udfoldelse af de borgerlige idealer falder sammen i *en litterær offentlighed*.

Parallelt med og som et led i samfundets forvandling til et vareproducerende samfund splittes samfundet op i *stat* og *samfund*, i en offentlig og en privat region, dvs. i et område for justits og et område for privathed, nemlig produktionens og familjens.

Mellen det private samfund og staten vokser der i 1700-tallet en offentlighed frem, der fungerer som en kritisk formidlingsinstans mellem samfundet og staten. Det kritiske i denne fase af den borgerlige offentlighed er eksklusivt bundet til det borgerlige samfunds emancipatoriske potenser.

Ind i denne offentlighed vokser litteraturen som et medium for borgerskabets selvtematisering. Litteraturen tematiserer familiale erfaringer. Litteraturen bliver således stedet for borgerlige psykologiske og eksistentielle eksperimenter: fikтивiteten er funderet i oplevet intimitet. Omvendt afprøves den fingerede intimitet på den reelle intimitet som potentiel erfaringsmulighed. Hele denne frigørelse sender litteraturen ind i en voldsom udvikling fra 1700-tallets begyndelse. Denne udvikling er bundet til den civilisatoriske potens som frigøres med kapitalforholdets udvikling. Det betyder derfor, at den litterære og samfundsmæssige udvikling hviler på og forudsætter varesamfundets opsplitning i *klasser*, primært den fundamentale modsigelse mellem lønarbejde og kapital.

Det borgerlige samfunds klassesdeling, der hviler på merværdiproduktionen, betyder ikke blot at nogen, nemlig lønarbejderne, producerer merværdi for andre, men også at de producerer *mertid* for andre, *disponibel tid* (Marx' betegnelse for mertid i *Grundrisse*...). Denne disponible tid er en vigtig forudsætning for kunstens og kulturens udvikling i det borgerlige samfund, og den er et udtryk for kapitalens civilisatoriske tendens. Denne frembringelse af "megen disposal time ud over den nødvendige arbejdstid for samfundet overhovedet... denne frembringelse af ikke-arbejdstid fremtræder på kapitalens standpunkt... som ikke-arbejdstid, fritid for nogle få. Kapitalen tilføjer, at den ved hjælp af alle kunstens og videnskabens midler forøger de manges merarbejdstid, idet kapitalens rigdom direkte består i tilegnelsen af merarbejdstid, idet dens mål direkte er værdien, ikke brugsværdien" (*Grundrisse*..., ty.s. 595f, da.overs.s.

310). Det er således netop frembringelsen og tilegnelsen af *disposal time*, der er mulighedsbetingelsen for det *borgerlige* familjeliv og for udviklingen af kunsten og videnskaben.

Og videre: familjens og litteraturens område er den disponible tids område, hvor sfæren fremtræder som løsrevet fra det samfundsmæssige livs reproduktion og produktion. Netop denne (i selvforståelsen) autonome placering slører: dels litteraturens faktiske klassetilhørsforhold, dels netop det samfundsmæssige livs reproduktion og produktion.

I samme grad som litteraturen tematiserer psykologisk-eksistentielle og familiale erfaringer, i samme grad taler den i almentmenneskelige og derfor i tendentielt essentialiserende kategorier. Herved sløres dens sociale betingethed, dens konstitutionssammenhænge.

Dette faktiske forhold kombineres endvidere med netop det borgerlige samfunds specifikke ideologiske konstitution, nemlig den feticherende oplevelse af cirkulationens tingsliggørelse. De cirkulationskonstituerede fetichformer (vare-, penge- og kapitalfetichismen) fungerer ideologisk som voksestedet for de borgerlige ideer. I kort form skal dette forhold antydes her, fordi det er et konstituerende element i den borgerlige litteraturs forståelsesformer. I *Grundrisse* . . . kan vi finde et kort citat, som antyder problematikens omfang, og som samtidig også peger på forbindelsen mellem den litteratursociologiske refleksion og den videre bevidstheds-sociologiske ansats, der kan og skal formuleres ud fra kritikken af den politiske økonomi. Marx skriver: "I selve bytteakten er individet, ethvert individ, reflekteret i sig selv som bytningens udelukkende og herskende (bestemmende) subjekt. Dermed er individets fuldstændige frihed altså sat: frivillig transaktion; ikke vold fra nogen side; sætten af sin frihed som middel eller som mål i sig selv, som det herskende og det transcenderende; endelig den egenkærlige interesse, som ikke repræsenterer nogen højere interesse; den anden anerkendes og erkendes, således også som ligeledes virkeliggørende sin egenkærlige interesse, således at begge véd, at den fælles interesse netop kun er i dobbeltsidigheden, mangesidigheden, selvstændiggørelsen af de forskellige sider, den egenkærlige interessens bytning. Almeninteressen er netop de egenkærlige interessers almenhed. Når denne økonomiske form – bytningen – set fra alle sider altså sætter subjekternes lighed, så er det indhold, det stof, individuelt såvel som tingsligt, der driver til bytning, *friheden*. Lighed og frihed er altså ikke blot respekteret i den bytning, der beror på bytteværdi, men bytningen af bytteværdier er den produktive, reelle basis for al *lighed* og *frihed*. Som rene ideer er lighed og frihed blot idealiserede udtryk for det samme; som

udviklede juridiske, politiske og sociale relationer er *lighed* og *frihed* kun denne basis i anden potens. Dette er da også bekræftet historisk. Denne udviklede lighed og frihed er netop det modsatte af den antikke frihed og lighed, der netop ikke har den udviklede bytteværdi som grundlag, men som snarere går til grunde på udviklingen af bytteværdien. Den udvidede frihed og lighed forudsætter produktionsforhold, der endnu ikke var realiseret i den gamle verden; ej heller i middelalderen." (*Grundrisse* . . ., ty.s. 156, da.overs.s. 80f). Denne vareudvekslingens sfære, skriver Marx i *Das Kapital*, "som danner rammen om køb og salg af arbejdskraft, er faktisk et sandt paradys for de medfødte menneskerettigheder. Her hersker intet andet end frihed, lighed, ejendom og Bentham" (Bind I, ty.s. 189, da.overs.s. 292). I cirkulationen skjules produktionens "løn-kammer" (som ovenfor), hvorfor forholdet mellem kapital og lønarbejde falder under bordet i den borgerlige ideologiske selvforståelse, der henter sine ideer fra cirkulationen. Men forlader vi denne sfære, "den simple varecirkulation eller vareudveksling, hvorfra Frihandelsmand vulgaris henter anskuelse, forestillinger og målestokke for sin bedømmelse af kapitalens og lønarbejdets samfund, så lægger vi mærke til, at vore optrædende personer allerede i nogen grad begynder at ændre udseende. Pengebesidderen, som vi lærte at kende, skrider foran som kapitalist, arbejdskraftbesidderen følger efter ham som hans arbejder; den ene med et betydningsfuldt smil om munden, indstillet på forretning, den anden frygtsom og modstræbende, som en, der har båret sit eget skind til marked og nu ikke har andet i vente end at få det – garvet" (samme som ovenfor, ty.s. 190f, da.overs.s. 293).

Går vi således udenfor cirkulationssfærens tryllekreds finder vi, at netop det som cirkulationen synes at hævde, bytningen af ækvivalenter, er slået om "som en absolut adskillelse af arbejde og ejendom og tilegnelse af fremmed arbejde uden bytning, uden ækvivalent. Den på bytteværdien baserede produktion, på hvis overflade hin frie og lige bytning af ækvivalenter foregår – er basalt bytning af *tingsliggjort arbejde* som bytteværdi mod det levende arbejde som brugsværdi, eller, som det også kan udtrykkes, arbejdets forholden sig til sine objektive betingelser – og derfor til den af det selv skabte objektivitet – som til fremmed ejendom: afhændelse af arbejdet" (*Grundrisse* . . ., ty.s. 414, da.overs.s. 251). Analysen af det borgerlige samfunds faktiske funktionsforhold, sådan som Marx foretager den i kritikken af den politiske økonomi, viser de borgerlige cirkulationssfæreideers reale indhold: de er ideologiske fordrejelser.

Her er det afgørende at få fat på, at den borgerlige litteratur forholder

sig til det borgerlige samfunds cirkulationssfæreideer, dvs. til dets ideologi. Netop konceptionen af mennesket, sådan som den fastlægges i cirkulationen, som et frit, et lige, og dermed som forskelsslettende menneskeligt menneske, løsriver fortolkningspotensen fra den samfundsmæssige betingethed og binder den til et ideologisk begreb om mennesket.

Hermed har jeg naturligvis ikke foretaget andet end at antyde, hvorledes en real analyse af den borgerlige litteraturs ideologiske indlejrethed i det borgerlige samfunds kapitaleksterne sektorer kategorialt kan fastlægges. Men det er vigtigt at sammenholde disse mere generelle bevidstheds-sociologiske ansatser med den allerede gennemførte beskrivelse af den borgerlige litteraturs sammenknytning med netop intimsfæren som menneskelighedens rene og af den samfundsmæssige produktion ubesmittede hjemsted. Det betyder nemlig at litteraturen køres ind i det borgerlige samfunds dikotomier mellem (i) det bundne, det ydre, det accidentielle, det tilfældigt sociale og det materielle, versus et (ii) frit i betydningen ubundet, fri for ydre styringer og bestemmelser, et indre, humantåndeligt felt. Altså netop tvinges ind i de antropologiske strukturer, som ligger på spring for selvforståelse i de borgerlige produktionsforhold.

Litteraturen tematiserer tendentielt derfor det sidste led i den ovenfor antydede dikotomi. Litteraturen konstituerer sig ikke blot gennem den disponible tid, den formulerer disponible forestillinger, antropologiserer tendentielt disse forestillinger til et billede af mennesket som et elskende, lidende og legende væsen. Kort sagt en illumineret borger.

Gennem litteraturens konsitution i det borgerlige samfunds genese er den i kraft af sin formale frihed fra det samfundsmæssige livs reproduktion et led i en selvoplysningsproces for borgerskabet, en selvoplysningsproces der successivt indoptager det kritisk-politiske i sig. Denne alliance mellem det litterære og det politiske er et faktisk forhold i det borgerlige samfunds opadstigende faser, dvs. i dets kamp mod feudale og semif feudale rester.

Herhjemme kendes forholdet i udviklingen i den borgerlige litteratur i sidste halvdel af 1700-tallet: fra Charlotte Dorothea Biehls borgerlige familie" dramaer" til P. A. Heibergs eller Malte Bruuns politiske aktivering af den erfaringsudvikling, som finder udtryk i litteraturen.

Indenfor de grænser, der er sat med den borgerlige litteraturs betingelsessammenhænge, fungerer der i litteraturen en reel erfaringsudvikling. Men denne erfaringsudvikling er i modsætning til dens selvforståelse ikke universel. I sine objektive politøkonomiske betingelser er litteraturens almenhed sat som en faktisk begrænsethed, nemlig til sfæren for den disponible tids erfaringsverden, som det produktive og receptive sted for

ekspansionen. Det sætter en række grænser for den emancipatoriske potens — grænser som falder sammen med den rigide litteraritet, der er et produkt af vareformen.

Derfor indskrænker den borgerlige litteratur sig — for så vidt den forstår sig selv som kritisk-emancipatorisk — oftest til en kritik af samfundets interaktionsformer. Uden — og det er vigtigt — at kunne begribe og analysere disse interaktionsformers nødvendighed i den samfundsmæssige proces. Litteraturen kan nok kritisere de himmelgjorte former, men ikke rekonstruere dem i deres nødvendige forbindelse med det samfundsmæssige væsensforhold. Derfor er den borgerlige litteraturs emancipatoriske potentiale formal, dens billeder, også hvor de tilhører fraværets felt af muligheder, tematiseret af dens udgangspunkt; dens psykologiske blomstring er skabt af og funderet i den politøkonomiske udvikling og derfor i den udvikling af psykologien og psykologiske forståelsesformer overhovedet, som vokser ud af det samfundsmæssige arbejdes placering under vareproduktionsmæssige forhold og derfor sammen med den dertil svarende privatisering af familien.

5. Den litterære institution.

Skal kunstens cirkulationsform bestemmes tilbyder der sig en række forskellige modelmuligheder. Jeg har søgt at sammenfatte disse i to forskellige grupper: man kan tale om kunsten i kommunikationssammenhænge og i kommunikationskategorier, eller man kan tale i varekategorier. Disse to kategorier forholder sig sådan til hinanden, at den første reduplicerer det borgerlige samfunds cirkulationssfæreforståelse og dermed det borgerlige samfunds tingsliggørelse. Den anden begriber kunstproduktionen historisk-modalt.

Begge diskurser implicerer dels et cirkulationsaspekt, dels et produktionsaspekt. Men de to diskursformer forstår begge begreber forskelligt. Den første diskurs forbliver indenfor et kommunikationsteknologisk apparat med ideologiske implikationer. Vareformsanalysen relaterer derimod værkets betydningsstrukturering til et specifikt material-historisk grundlag. Mens den første diskurs taler om kommunikation *en* slet og ret i (oftest) ubearbejdede intimsfære kategorier og med en ureflekteret socialitetsinstans (diverse koder), så taler vareanalysen om cirkulationens og produktionens forbestemmelser og disse klassespecificitet.

En første præcisering af den borgerlige litteraturs samfundsmæssige

væren kan vi komme på sporet af via den svenske forfatter og kritiker Lars Gustafsson:

"Det förekommer inte sällan at man i svensk dagskritik behandlar en författara ur en synpunkt som är helt öppet och skamlöst prestigebetonad: "Med sin roman X har A avsevärt stärkt sin position" . . . Denna form av prestigeanalyser, . . . är av stort symptomatiskt intresse: den säger något om de ängsligt konventionella synpunkter under vilka vår dagkritik fortfarande arbetar. Och den vittnar naturligtvis om att det bakom det kritiska arbetet döljer sig en långt driven ängslig consensus, ett samförstånd av värderingar och värdehierakier, till vilka kritikererna i tysthet ängsligt vädjar. Han talar som om det vore ett enskilt konstverk han yttrar sig om. Men i bakgrunden skymtar ett etablissemang, en värdehierarki . . . Vad kritikererna på så sätt kommer att redovisa när han säger att "A med sin roman X avsevärt har stärkt sin position" är inte en upplevelse av en roman utan en upplevelse av et trångt socialt sammanhang . . ." (cit *Två modeller för kritiks verksamhet*, in Kommentarer).

Gustafssons kommentarer er her trukket frem, fordi de på udmærket vis tematiserer den fænomenale oplevelse af kunstens samfundsmæssige væren.

Gennem betragtningen af anmelderfunktionens reklamespasmer opdager Gustafsson en *consensus* som bæres af et *etablisement*, et *socialt betinget værdihierarki*. Hvad Gustafsson indirekte opdager er centralt, fordi det viser at den samfundsmæssige væren allerede altid har produceret de begrebslige abstraktioner, som teorien tilegner sig: Gustafsson ser at litteraturen indgår i en forbindelse, hvor kritikerne formidler værket til læserne.

Han kan umiddelbart fornemme at denne formidling fungerer via samfundsmæssige vurderingsnormer, i et *etablisement*. Dette socialiseringsprincip i den litterære samfundsmæssige væren vil jeg fremover tematisere som den litterære institution. Den litterære institution er en kategori, der er historisk tematiserbar.

Først er det vigtigt at oparbejde en almen bestemmelse af elementerne i den litterære institution.

Ud fra et andet videnskabsteoretisk grundlag end denne artikels har Søren Kjørup formuleret modellens almindelige elementer i sin bog om *Æstetiske Problemer*.

Heri skriver han: "En institution er et *system af regler* der styrer visse *personer* i deres valg af *aktiviteter* i forbindelse med visse personer eller visse *genstande*" (op.cit.s. 26). Idet kunstens funktionsform bestemmes

indenfor institutionskategorien bliver den en institution blandt andre institutioner i det borgerlige samfund.

Med Søren Kjørup kan institutionen kunst bestemmes: "Institutionen Kunst er af principielt samme karakter som institutionen Retsystemet (selv om der naturligvis er store forskelle mellem de to): vi har her nogle personer (kunstnere, kritikere, publikum, ministerielle embedsmænd osv.) hvis aktiviteter i forbindelse med visse genstande (at skabe, opleve, analysere, vurdere osv. kunstværker) styres af visse regler . . . og vi har visse underinstitutioner under den samlede kunstinstitution (teatre, forlag, udstillinger, fondes osv.) . . . og samtidig . . . at det der gør kunstværker til kunstværker ikke er visse træk ved værkerne selv, men det at de er skabt af kunstnere i overensstemmelse med visse traditioner og med fremvisning eller fremføring for et publikum for øje . . . at de bliver bedømt af kritikere og analyseret af kunstvidenskabsmænd osv." (op.cit.s. 27f).

Som en institution blandt institutioner er dens rolle og dens betydning et produkt af det borgerlige samfunds historiske forvandlelingsproces.

Den litterære institution kan derfor kun begribes gennem dens historiske genese.

6. Den litterære institutions historiske genese:

Både institutionelt og hvad angår dens tematiseringer eksisterer litteratur i moderne forstand ikke før med det borgerlige samfund. Der er her naturligvis tale om at begribe institutionens udvikling på eksemplarisk vis, dens præborgerlige kimformer og dens mere specifikke modifikationer lades her uomtalt.

Litteraturen i det feudale- og i det præborgerlige samfund er bundet til repræsentativiteten. Det betyder, at litteraturen i disse samfundsformer ikke afbilder eller træder i stedet for, men tvært om det modsatte, den lader blive nærværende. Litteraturen er derfor i sine genrer og i sine materielle afhængigheder bundet til et vertikalt, feudalt eller semif feudalt (f.eks. enevældigt) system.

Gennem varesamfundets udvikling sprænges de gamle vertikale magtforhold og hermed opløses litteraturens repræsentative funktionsbasis (jvf. ovenfor). I stedet for kunsten som et moment i repræsentationen, får vi kunsten som en "indre" verden.

Den litterære institution og varesamfundet er intimt forbundet. Det er varesamfundet der er den litterære institutions konstitutionsbetingelse.

Institutionen og varesamfundet er forbundet på den måde, at selve

varesamkvemsorganisationen er forudsætningen for litteraturens tilblivelsesproces og dens cirkulationsproces. I det kulturen sættes som vare forandres således dens eksistensbetingelser fra vertikale, repræsentative til horizontale, ekspansive relationer.

Denne udvikling finder sted sammen med overgangen først til subscriptionsystemet og derefter til forlagssystemet. Med denne forandring bliver bogen/værket fikseret som et medium for transport af litterariserede erfaringer.

Forudsætningen for litteratur i borgerlig forstand er altså etableringen af en litterær institution som en delinstitution under institutionen kunst, dvs. etableringen af et publikum og en kritik, hvor kritikken i hvert fald i det borgerlige samfunds begyndelse forstår sig selv som det læsende publikums repræsentant. Ligeledes forstår det læsende publikum sig også i begyndelsen som et kritisk publikum, der gør det litterære værk til genstand for et rationelt ræsonnement. Denne kritiske tematisering er naturligvis betinget af det private samfunds oppositionelle forhold til de overleverede magtforhold.

Kunstkritikken som moment i institutionen organiserer publikums bedømmelse, hvorfor kritikeren forstår sig selv som publikums repræsentant, dets talsmand og dets pædagog. Kritikerrollen udvikler sig først efterhånden til et erhverv, dels sammen med udviklingen af pressen, dels sammen med at kunsten og politikken efter det borgerlige samfunds magtetsablering skilles ad.

Den litterære institution må forstås som en relation mellem en gruppe forfattere/kunstnere og en gruppe læsere. Kontakten mellem disse er det litterære værk.

I rekonstruktionen af den litterære institution ligger det afgørende moment i forbindelsen mellem kunstner og læsere dvs. i den historiske beskrivelse af det historisk variable sæt af regler, der regulerer forholdet mellem kunstner, kritiker og publikum. Dette sæt af regler garanterer sammenhængen mellem de forskellige individuelle læsninger af de kunstneriske produkter.

Dette *regelapparat* er derfor ikke et fixum, men et historisk variabelt system, der er konstitueret af det eksisterende kapitalakkumulationsforløb. Det er det borgerlige samfunds udviklingsgrad, der betinger de konkrete fremtrædelsesformer for den litterære institution. Vi har her at gøre med et kapitalaffirmativt system. Den litterære institutions subsumptionsgrad under de herskende samfundsforhold kan beskrives gennem institutionens regelsystem. Samtidig er det vigtigt at erindre sig, at den

litterære institution er placeret i de kapitaleksterne sektorer i samfundet. Endvidere at det som kapitalekstern institution kun i yderst ringe grad er nødvendigt for kapitalreproduktionen. Det er det reelle indhold i den marxistiske kategori: *relativ autonomi*.

Den afgørende relation mellem den litterære institution går derfor mellem dennes regelapparat og de bevidsthedsmæssige forhold, dvs. forholdet mellem institutionen og det nødvendige ideologiske potentiale i samfundet.

Hermed er også indirekte sagt, at dette regelsystem ikke nødvendigvis er koherent, men at det er potentielt modsætningsfyldt.

Med regelsystemet som det historisk modificerbare i institutionsbegrebet er *distributionsformens rigiditet* sat. Denne rigiditet er bestemt som en reguleringsfaktor mellem kunstner, kritiker og publikum. Det betyder, at institutionens normer ikke blot er et udvendigt forhold mellem forfatter og institution eller mellem institution og det læsende publikum, selve dets karakter af regulator for den produktive akt det er, dels at skrive, dels at læse, implicerer, at det er sat som *et udvendiggørende forhold i skrivningen og læsningen*.

6. Resumé:

I det borgerlige samfund produceres en litterær institution sammenhængende med det borgerlige samfunds tilblivelsesproces. Denne institutions definerende instans er dens regelsystem. Dette regelsystem er til enhver tid tilstede som et givent og som et historisk fænomen. Det foranderlige er ikke sat af institutionen selv men gennem institutionens rolle og funktioner i det borgerlige samfunds topologi, i snævrere forstand er det sat gennem den borgerlige offentligheds udviklingsniveau, som igen er bestemt gennem borgerklassens politøkonomiske potenser.

Det betyder, at institutionens modalitet er sat udenfor den selv: dens betydning for samfundsformationen og dens tematiseringer er funktioner af relationerne mellem sektorerne i det vareproducerende samfunds topologi. Ligesom den litterære institution forandres sammen med det borgerlige samfunds udvikling, således forandres også det litterære værk i og med regelsystemets forandring. For så vidt er dette regelsystem det offentlige moment i den private tilegnelse af kunstværket og i den private produktionsform af værket.

Ekskurs: her kan det kun strejfses, men det er vigtigt at være opmærksom på, at litteraturen ikke blot fungerer i offentligheden slet og ret, men at den samtidig kan placeres og historisk er blevet det (o. 1900) som det centrale dannelsesinstitut i den del af de kapitaleksterne sektorer, der er nødvendig for kapitalreproduktionen, nemlig skolen, specifikt gymnasiet. De relationer, der herved opstår mellem den litterære institution og uddannelsessektoren bør naturligvis ikke falde udenfor en litteratursociologisk refleksions rammer. Ekskurs slut.

Noter

Dette arbejdspapir er et uddrag af et langt mere omfattende udkast til en bog om elementær litteratursociologi som skal udkomme i efteråret 1973. Den omfattende problemopstilling, som dette arbejdspapir er et uddrag af, kan ikke oparbejdes på disse sider.

Det er derfor heller ikke muligt her at angive de kilder og forståelsesformer, som er forudsat i de foregående sider. Foruden en forståelse af den marxske teori, der har sit udgangspunkt i tyske marxinterpretationer, eksempelvis i kredsen omkring tidskriftet *Probleme des Klassenkampf*, trækker fremstillingen på mange kilder, hvoraf den vigtigste i denne del af arbejdspapiret er Jürgen Habermas bog om *Borgerlig Offentlighed*, udgivet på Fremad 1971.

1) Jvf. indledningen til Raymond Williams *Culture and Society*, NY 1968.

2) Jvf. efterskrift til *Barokkens Lejlighedsdigtning*, Munksgaard 1973.

3) Kategorien afgørende for argumentationen i Jürgen Habermas bog om *Borgerlig Offentlighed*, hvor dens tilblivelse rekonstrueres.

Jette Lundbo Levy

Kvinden som bevidsthedsproducent*)

Omsætningens eller vareudvekslingens sfære, som danner rammen om køb og salg af arbejdskraft, er faktisk et sandt paradys for de medfødte menneskerettigheder. Her hersker intet andet end frihed, lighed, ejendom og Bentham. (Marx: Kapitalen 1. Bog b. 1 s. 292).

Titlen er ikke udtryk for, at jeg har nogen færdigudarbejdet teori at stille op, men at jeg vil forsøge at beskæftige mig med nogen både teoretiske og konkrete problemer i forbindelse med emnet. Det jeg kommer til at beskæftige mig med bliver på sin vis meget konkret og begrænset, fordi jeg udelukkende vil eksemplificere problemerne ved en enkelt skribent, der til gengæld opnåede et omend problematisk så dog samtidig et bevidst forhold til sin rolle som kvindelig skribent. Ud fra Victoria Benedictssons situation som skribent i en bestemt historisk situation, vil jeg prøve at få fat i nogen specifikke træk i kvindens situation som bevidsthedsproducent, samtidig med at disse specifikke træk ikke er mere specifikke end at de må forstås og forklares i sammenhæng med og i forhold til de ideologiske niveauer, som fungerer og er dominerende i samtiden og i forhold til hele den historiske situation. Omvendt kan denne beskæftigelse med den specifikt kvindelige bevidsthedsproducentssituation bruges til at sige noget mere præcist om de ideologiske niveauer i deres forhold til hinanden.

Kvinden som bevidsthedsproducent er samtidig medlem af en undertrykt gruppe: kvinderne (hvis undertrykkelse og undertrykkelsesformer selvfølgelig ikke er noget universelt, men nøje bestemt af den dominerende produktionsmåde), derved kommer hun med nogen andre og specifikke interesser ind i et i forvejen afgrænset system af ideologiske niveauer; den specifikke situation og de symptomer, den afføder, kan bruges til at afsløre modsigelser i det der forekommer selvfølgelig både sammenhængende og afgrænset i forhold til hinanden. En påstand som jeg vil sætte her er, at beskæftigelsen med den specifikke bevidsthedsproducent-situation, som er kvindens, ikke er et område, som kan isoleres i en særlig slags kvindernes historie, som de så kan bruge til at befri sig med, men at det er noget som

*) Manuskriptet er en nærmere udarbejdelse af en forelæsning i en forelæsningsrække om kvindens historie på Institut for litteraturvidenskab i København.